6

THEMA 6 VAN 8

Conjunctuur & begrotingsbeleid

Output gap, inflatie en de rol van de overheid

6 lessen · rekenopdrachten · examenopgave · eindquiz · antwoordmodel

Werkboek — naam: _____ klas: _____

Les 6.1 — De conjunctuur beschrijven

Leerdoel: Je beschrijft de conjunctuur met bbp-groei, output gap, werkloosheid, inflatie en de nominale en reële rente.

Eindtermen: I1.1, A2

Waar gaat het om?

De economie groeit niet gelijkmatig: soms draait ze op volle toeren, soms hapert ze. Die kortetermijnschommelingen heten de **conjunctuur** . In deze les leer je de begrippen waarmee je de conjunctuur beschrijft (I1.1). Domein I is nieuw en een belangrijk deel van het CE; in vwo 6 bouw je erop verder.

Kerntheorie

Potentiële en feitelijke productie

De **potentiële productie Y*** is wat een economie kan produceren bij normale bezetting van arbeid en kapitaal, zonder dat de inflatie oploopt. Ze groeit op lange termijn met de productiefactoren en technologie (thema 4). De **feitelijke productie Y** hangt op korte termijn af van de bestedingen.

output gap = Y - Y* (vaak als % van Y*)

Feitelijke productie Y en potentiële productie Y* in Kaapland (€ miljard)

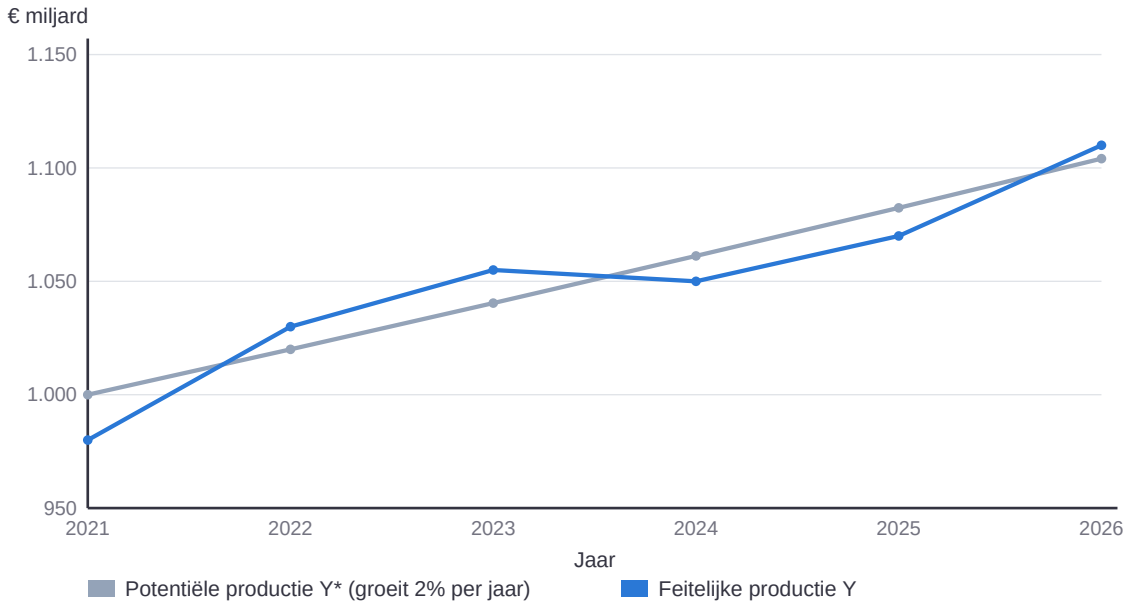

Ligt Y boven Y*, dan is de output gap positief (hoogconjunctuur); ligt Y eronder, dan negatief (laagconjunctuur). Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Conjunctuurbeschrijving van Kaapland

Jaar	Y	Y*	Output gap (% van Y*)	Bbp-groei
2021	980	1.000	-2,0%	
2022	1.030	1.020	+1,0%	+5,1%
2023	1.055	1.040,4	+1,4%	+2,4%
2024	1.050	1.061,2	-1,1%	-0,5%
2025	1.070	1.082,4	-1,1%	+1,9%
2026	1.110	1.104,1	+0,5%	+3,7%

Output gap = (Y - Y*) / Y* × 100%. Let op 2025: de economie groeit (+1,9%), maar langzamer dan de potentiële productie (2%): de output gap blijft negatief.

Meer begrippen

Naast groei en output gap gebruik je de werkloosheid, de inflatie (gemeten met de consumentenprijsindex), de nominale rente van de centrale bank en de reële rente.

Begrippen om de conjunctuur te beschrijven

Begrip	Uitleg
Bbp-groei	procentuele verandering van het (reële) bbp
Output gap	Y - Y*: verschil tussen feitelijke en potentiële productie
Werkloosheid	werklozen als % van de beroepsbevolking
Inflatie	procentuele stijging van het prijspeil (consumentenprijsindex)
Nominale rente centrale bank	de rente die de ECB vaststelt (refi-rente)
Reële rente	(1 + nominale rente) / (1 + verwachte inflatie) - 1

Toepassen

Rekenvraag: output gap en groei (2 punten)

Gebruik de tabel. Bereken de output gap en de bbp-groei in 2025, en leg uit hoe het kan dat de economie groeit terwijl de output gap negatief blijft.

Uitwerking

1. Output gap: (1.070 - 1.082,4) / 1.082,4 × 100% = -1,1%. Groei: (1.070 - 1.050) / 1.050 × 100% = +1,9%.
2. De potentiële productie groeit 2%: de feitelijke productie groeit iets langzamer, dus de achterstand blijft.

Antwoord

Output gap -1,1% en groei +1,9%. Omdat Y langzamer groeit dan Y* (2%), blijft de output gap negatief.

Veelgemaakte fout

Een negatieve groei verwarren met een negatieve output gap. Groei zegt hoeveel Y verandert; de output gap zegt hoe Y zich verhoudt tot Y*.

Kernbegrippen

Conjunctuur

Kortetermijnschommelingen van de economische activiteit rond de trend.

Potentiële productie (Y*)

De productie bij normale bezetting van arbeid en kapitaal en constante inflatie.

Output gap

Y - Y*: het verschil tussen feitelijke en potentiële productie.

Consumentenprijsindex (CPI)

Indexcijfer van de prijzen van een pakket consumptiegoederen.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Bereken de output gap als Y = 970 en Y* = 1.000.

2. In welke jaren uit de tabel was er hoogconjunctuur?

3. Waarom is de output gap lastig precies te bepalen?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is de output gap?

2. Wat is de potentiële productie Y*?

Zilver: Toepassing & Rekenen

3. Y = 970 en Y* = 1.000. Bereken de output gap in procenten.

4. Waarom kan de output gap negatief blijven terwijl de economie groeit?

5. In 2024 is Y = 990 en Y* = 1.000. Y* groeit met 2% per jaar; in 2025 is Y = 1.015 (€ miljard). Bereken de output gap in 2025 en de bbp-groei (beide in twee decimalen).

6. De output gap is +2% en Y* is € 800 miljard. Bereken de feitelijke productie.

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

7. Waarom is de potentiële productie Y* niet direct te meten?

8. De economie groeit met 1% en een krant schrijft: "Het gaat goed: de economie groeit." Leg uit waarom dat niet hoeft te kloppen als je naar de output gap kijkt.

Les 6.2 — Output gap en werkloosheid

Leerdoel: Je legt het verband uit tussen de output gap, de natuurlijke werkloosheid en hoog- en laagconjunctuur.

Eindtermen: I1.2, H5.2

Waar gaat het om?

Als de bestedingen achterblijven bij wat de economie kan produceren, staan machines stil en verliezen mensen hun baan. De **output gap** hangt nauw samen met de **werkloosheid** (I1.2).

Kerntheorie

Natuurlijke werkloosheid

Ook bij Y = Y* is er werkloosheid: de structurele (en frictie)werkloosheid uit thema 5. Die heet de **natuurlijke werkloosheid** : de werkloosheid bij potentiële productie en constante inflatie.

Hoog- en laagconjunctuur

Bij **hoogconjunctuur** is er overbesteding: Y groter dan Y*, de werkloosheid ligt onder de natuurlijke werkloosheid en de inflatie heeft de neiging te stijgen. Bij **laagconjunctuur** is er onderbesteding: Y kleiner dan Y*, de werkloosheid ligt erboven.

Hoog- en laagconjunctuur

	Hoogconjunctuur	Laagconjunctuur
Bestedingen	overbesteding: vraag groter dan Y*	onderbesteding: vraag kleiner dan Y*
Output gap	positief (Y > Y*)	negatief (Y < Y*)
Werkloosheid	lager dan de natuurlijke werkloosheid	hoger dan de natuurlijke werkloosheid
Inflatie	neiging tot stijgen	neiging tot dalen

De natuurlijke werkloosheid is de structurele werkloosheid die hoort bij potentiële productie en constante inflatie.

Output gap en werkloosheid in Kaapland (natuurlijke werkloosheid 4,5%)

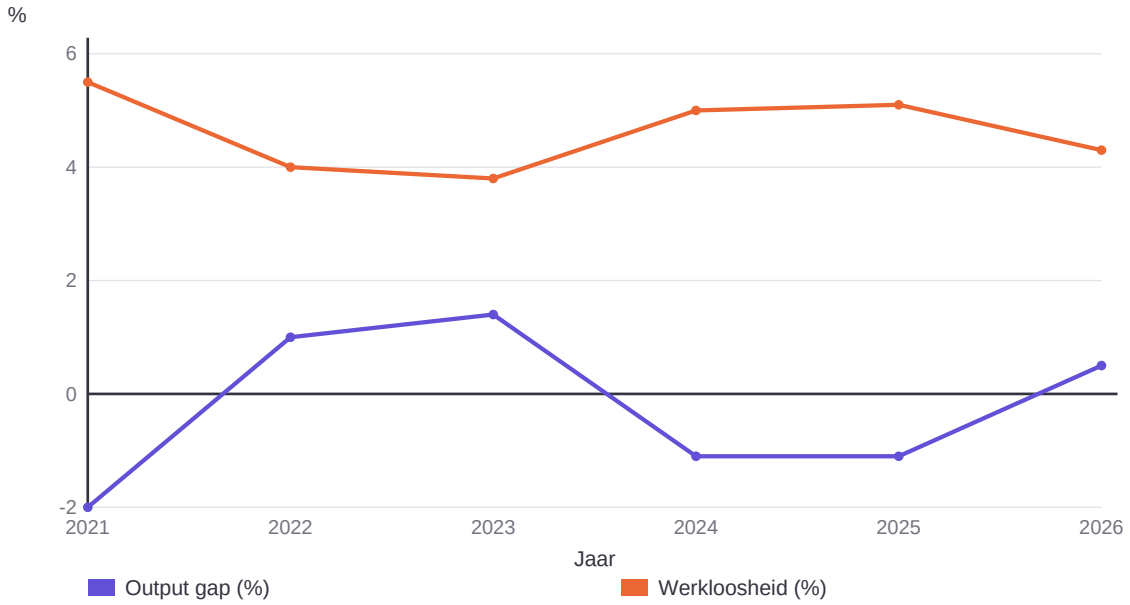

Als de output gap stijgt, daalt de werkloosheid onder de natuurlijke werkloosheid (en andersom). Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Toepassen

Examenvraag: conjunctuurfase bepalen (2 punten)

In een land is de werkloosheid 3,8%, de natuurlijke werkloosheid 4,5% en de inflatie stijgt. Bepaal de conjunctuurfase en het teken van de output gap, en verklaar de stijgende inflatie.

Uitwerking

1. Werkloosheid onder de natuurlijke werkloosheid: hoogconjunctuur, output gap positief.
2. Bedrijven zitten aan hun capaciteit en vinden moeilijk personeel: lonen en prijzen stijgen.

Antwoord

Hoogconjunctuur met een positieve output gap. De inflatie stijgt door overbesteding: de vraag is groter dan wat er normaal geproduceerd kan worden.

Veelgemaakte fout

Natuurlijke werkloosheid gelijkstellen aan nul. Ook in een gezonde economie zijn er altijd mensen die tussen twee banen zitten of niet passen bij de vacatures.

Kernbegrippen

Natuurlijke werkloosheid
Structurele werkloosheid bij potentiële productie en constante inflatie.

Hoogconjunctuur
Overbesteding: output gap positief, werkloosheid onder de natuurlijke werkloosheid.

Laagconjunctuur

Onderbesteding: output gap negatief, werkloosheid boven de natuurlijke werkloosheid.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Lees uit de grafiek af in welk jaar de werkloosheid het laagst was. Klopt dat met de output gap?

2. Wat gebeurt er met de werkloosheid als de output gap van +1,4% naar -1,1% gaat?

3. Waarom stijgt de inflatie bij een positieve output gap?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is de natuurlijke werkloosheid?

2. Wat is conjuncturele werkloosheid?

Zilver: Toepassing & Rekenen

3. De werkloosheid is 3,8% en de natuurlijke werkloosheid 4,5%. In welke conjunctuurfase is de economie?

4. Wat gebeurt er met de inflatie bij een grote positieve output gap?

5. De werkloosheid is 6,1% en de natuurlijke werkloosheid 4,5%. In welke fase zit de economie, wat is het teken van de output gap en hoe groot is de conjuncturele werkloosheid?

6. Gebruik opdracht 6. De beroepsbevolking is 10 miljoen. Hoeveel mensen zijn conjunctureel werkloos?

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

7. Waarom wil een regering de werkloosheid niet blijvend onder de natuurlijke werkloosheid drukken?

8. Een regering wil de natuurlijke werkloosheid zelf verlagen. Helpt stimulerend begrotingsbeleid? Leg uit welk soort beleid wel helpt.

Les 6.3 — Reëel, nominaal en welvaart

Leerdoel: Je rekent met koopkracht en reële rente, herkent geldillusie en legt uit waarom conjunctuurschommelingen welvaart kosten.

Eindtermen: I1.3, I1.4, A2

Waar gaat het om?

Om de conjunctuur goed te begrijpen, moet je **nominale** en **reële** grootheden uit elkaar houden: koopkracht, reële rente en geldillusie (I1.4). En je leert waarom schommelingen in inkomen, werkloosheid en inflatie welvaart kosten (I1.3).

Kerntheorie

Koopkracht en reële rente

De **koopkracht** stijgt als je inkomen sneller stijgt dan de prijzen. Voor de rente geldt hetzelfde: wat telt is de **reële rente** .

reële rente = (1 + nominale rente) / (1 + verwachte inflatie) - 1

Let op: in de reële rente gaat het om de **verwachte** inflatie; bij het afsluiten van een lening weet je de werkelijke inflatie nog niet.

Reëel en nominaal

Situatie	Nominaal	Reëel
Rente 4%, verwachte inflatie 2,5%	4%	1,04 / 1,025 - 1 = 1,46%
Loon +3%, prijsindex van 105 naar 108,15	+3%	koopkracht 1,03 / 1,03 - 1 = 0%
Loon +2%, deflatie van 1%	+2%	koopkracht 1,02 / 0,99 - 1 = +3,0%

Geldillusie: mensen kijken naar nominale bedragen en vergeten de inflatie. Een loonsverhoging van 3% voelt als vooruitgang, ook als de prijzen even hard stijgen.

Conjunctuur en welvaart

Ook als de economie gemiddeld even hard groeit, kosten schommelingen welvaart. Mensen zijn risicomijdend (vwo 4) en hebben liever een stabiel inkomen. Werkloosheid kost productie en raakt vooral kwetsbare groepen. Een hoge en schommelende inflatie maakt plannen moeilijk.

Waarom kosten schommelingen welvaart?

Schommeling	Welvaartsverlies
Inkomen	risicomijdende huishoudens hebben liever een stabiel dan een schommelend inkomen
Werkloosheid	verlies van productie, inkomen, vaardigheden en zelfvertrouwen; vooral voor kwetsbare groepen
Inflatie	onzekerheid bij lange contracten, herverdeling tussen schuldeisers en schuldenaren, kosten van prijsaanpassing

Toepassen

Rekenvraag: koopkracht en reële rente (2 punten)

Je loon stijgt met 4%, de prijsindex stijgt van 120 naar 126. De spaarrente is 3%. Bereken de verandering van je koopkracht en de reële spaarrente (verwachte inflatie = werkelijke inflatie).

Uitwerking

1. Inflatie: 126 / 120 - 1 = 5%. Koopkracht: 1,04 / 1,05 - 1 = -0,95%.
2. Reële rente: 1,03 / 1,05 - 1 = -1,90%.

Antwoord

Je koopkracht daalt met 0,95% en de reële spaarrente is -1,90%: je spaargeld wordt in koopkracht minder waard.

Veelgemaakte fout

De reële rente berekenen met de werkelijke inflatie achteraf. In het examen gebruik je de verwachte inflatie, tenzij anders vermeld.

Kernbegrippen

Koopkracht
Hoeveelheid goederen die je met je inkomen kunt kopen.

Reële rente
(1 + nominale rente) / (1 + verwachte inflatie) - 1.

Geldillusie
Nominale en reële grootheden met elkaar verwarren.

Deflatie
Daling van het algemeen prijspeil.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Bereken de reële rente bij 3% nominale rente en 1% verwachte inflatie.

2. Iemand is blij met 5% loonsverhoging bij 6% inflatie. Welk verschijnsel is dit?

3. Waarom verliezen spaarders en winnen schuldenaren bij een onverwacht hoge inflatie?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is geldillusie?

2. Wat is koopkracht?

Zilver: Toepassing & Rekenen

3. Nominale rente 3%, verwachte inflatie 1%. Bereken de reële rente.

4. De prijsindex stijgt van 120 naar 126 en je loon met 4%. Bereken de verandering van je koopkracht.

5. De spaarrente is 2% en de verwachte inflatie 3,5%. Bereken de reële rente (twee decimalen).

6. Een werknemer is blij met 5% loonsverhoging, terwijl de inflatie 6% is. Bereken de verandering van zijn koopkracht en leg uit wat geldillusie is.

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

7. Waarom is een hoge en schommelende inflatie slecht voor de welvaart?

---

8. Waarom kost een diepe recessie welvaart, ook als de economie daarna snel terugveert naar dezelfde gemiddelde groei?

Les 6.4 — Conjunctuurpolitiek

Leerdoel: Je vergelijkt monetair en begrotingsbeleid en legt uit waarom timing en dosering lastig zijn.

Eindtermen: I1.5

Waar gaat het om?

De overheid en de centrale bank proberen de conjunctuur te dempen. Daarvoor hebben ze twee instrumenten: **monetair beleid** en **begrotingsbeleid** . Maar het juiste **moment** en de juiste **dosis** kiezen, is lastig (I1.5).

Kerntheorie

Twee instrumenten

De centrale bank stuurt met de **rente** (vwo 6, thema 1). De regering stuurt met **overheidsuitgaven en belastingen** (les 6.5 en 6.6). In de eurozone bepaalt de ECB één rente voor alle landen; begrotingsbeleid voert elk land zelf, binnen de Europese regels.

Twee soorten conjunctuurbeleid

	Monetair beleid	Begrotingsbeleid
Wie?	centrale bank (ECB)	regering en parlement
Instrument	rente (refi-rente)	overheidsuitgaven en belastingen
Snelheid besluit	snel (elke zes weken)	traag (begrotingscyclus, politiek)
In de eurozone	één rente voor alle landen	per land, binnen de regels van het SGP

Timing en dosering

Beleid werkt met vertraging. Eerst moet het probleem worden herkend (cijfers komen laat), dan moet er worden besloten, uitgevoerd, en pas daarna veranderen de bestedingen. Komt het effect te laat, dan versterkt het de volgende fase. Ook de dosis is onzeker: niemand weet precies hoe groot de output gap is.

Vertragingen in conjunctuurbeleid

1. Herkennen: cijfers komen pas na maanden binnen ->
2. Besluiten: politieke besluitvorming kost tijd ->
3. Uitvoeren: projecten starten niet direct ->
4. Werken: het effect op de bestedingen komt pas later

Toepassen

Examenvraag: timing (2 punten)

In 2024 zit een land in een recessie. De regering besluit eind 2024 tot extra investeringen die vanaf 2026 worden uitgevoerd. In 2026 blijkt de output gap +1% te zijn. Beoordeel de timing van het beleid.

Uitwerking

1. Het beleid was bedoeld als anticyclisch (stimuleren in een recessie).
2. Door de vertragingen komt het effect in 2026, als er al hoogconjunctuur is: het werkt procyclisch en kan tot oververhitting en inflatie leiden.

Antwoord

De timing is slecht: door herkennings-, besluitvormings- en uitvoeringsvertraging stimuleert het beleid in een hoogconjunctuur en werkt het procyclisch.

Veelgemaakte fout

Denken dat beleid direct werkt. Tussen het probleem en het effect van beleid zitten vaak maanden tot jaren.

Kernbegrippen

Conjunctuurpolitiek

Beleid om conjunctuurschommelingen te dempen, met monetair beleid of begrotingsbeleid.

Timing en dosering

Het juiste moment en de juiste omvang van beleid; lastig door vertragingen en onzekerheid.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Noem de vier vertragingen bij conjunctuurbeleid.

2. Waarom kan monetair beleid sneller worden ingezet dan begrotingsbeleid?

3. Waarom is de juiste dosering moeilijk te bepalen?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Noem twee instrumenten van conjunctuurpolitiek.

2. Wie voert in de eurozone het monetaire beleid, en wie het begrotingsbeleid?

Zilver: Toepassing & Rekenen

3. Noem de vier vertragingen bij conjunctuurbeleid.

4. Waarom kan stimulerend beleid door vertragingen procyclisch uitpakken?

5. Een recessie wordt na twee kwartalen herkend. Besluiten duurt drie kwartalen en uitvoeren vier kwartalen. Na hoeveel tijd werkt het beleid, en welk risico ontstaat?

6. De output gap is € -15 miljard. De regering geeft € 10 miljard extra uit, maar de multiplier ligt ergens tussen 1 en 2. Leg uit waarom de dosering lastig is.

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

7. Waarom is dosering lastig?

8. Waarom is begrotingsbeleid in een muntunie belangrijker voor een land dan daarbuiten?

Les 6.5 — Anticyclisch begrotingsbeleid

Leerdoel: Je beoordeelt of begrotingsbeleid stimulerend of verkrappend, anticyclisch of procyclisch is.

Eindtermen: I2.1

Waar gaat het om?

Met de begroting kan de overheid de bestedingen beïnvloeden. Belangrijk is of het beleid de conjunctuur **dempt** of **versterkt** : anticyclisch of procyclisch (I2.1).

Kerntheorie

Stimuleren en verkrappen

Stimulerend begrotingsbeleid verhoogt de bestedingen: hogere overheidsuitgaven of lagere belastingen. **Verkrappend** beleid verlaagt ze.

Anticyclisch of procyclisch

Beleid is **anticyclisch** als het tegen de conjunctuur in werkt: stimuleren bij laagconjunctuur en verkrappen bij hoogconjunctuur. Het is **procyclisch** als het de conjunctuur versterkt, bijvoorbeeld bezuinigen in een recessie.

Anticyclisch of procyclisch begrotingsbeleid?

Conjunctuur	Anticyclisch (dempend)	Procyclisch (versterkend)
Laagconjunctuur	stimuleren: meer uitgaven of lagere belastingen	bezuinigen of belastingen verhogen
Hoogconjunctuur	verkrappen: minder uitgaven of hogere belastingen	extra uitgaven of belastingverlaging

Anticyclisch beleid dempt de schommelingen; procyclisch beleid versterkt ze.

Toepassen

Examenvraag: beleid typeren (2 punten)

In een recessie loopt het begrotingstekort op naar 4%. Om aan de 3%-norm te voldoen, verhoogt de regering de btw. Typeer dit beleid en leg het effect op de conjunctuur uit.

Uitwerking

1. Een btw-verhoging verlaagt de koopkracht en de bestedingen: verkrappend.
2. Verkrappen in een recessie versterkt de laagconjunctuur: procyclisch.

Antwoord

Het beleid is verkrappend en procyclisch: de bestedingen dalen verder en de recessie wordt dieper.

Veelgemaakte fout

Stimulerend en anticyclisch als synoniemen gebruiken. Stimuleren in een hoogconjunctuur is stimulerend, maar procyclisch.

Kernbegrippen

Stimulerend / verkrappend beleid

Bestedingen verhogen / verlagen met overheidsuitgaven of belastingen.

Anticyclisch beleid

Beleid dat de conjunctuur dempt.

Procyclisch beleid

Beleid dat de conjunctuur versterkt.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Typeer: belastingverlaging in een hoogconjunctuur.

2. Waarom is anticyclisch begrotingsbeleid politiek moeilijk in een hoogconjunctuur?

3. Waarom kan het SGP leiden tot procyclisch beleid?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is anticyclisch begrotingsbeleid?

2. Wat is verkrappend begrotingsbeleid?

Zilver: Toepassing & Rekenen

3. De regering bezuinigt in een recessie om het tekort te verlagen. Hoe noem je dat beleid?

4. Noem twee manieren om stimulerend begrotingsbeleid te voeren.

5. De output gap is +2% en de inflatie loopt op. Het kabinet verlaagt de inkomstenbelasting. Typeer dit beleid en leg het effect uit.

6. In een laagconjunctuur haalt de regering geplande investeringen in wegen en spoor naar voren. Typeer het beleid.

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

7. Waarom voeren landen in de eurozone soms toch procyclisch beleid?

8. Waarom is anticyclisch verkrappen in een hoogconjunctuur politiek vaak lastiger dan stimuleren in een recessie?

Les 6.6 — Stabilisatoren en inverdieneffecten

Leerdoel: Je legt de werking van automatische stabilisatoren uit en berekent inverdien- en uitverdieneffecten.

Eindtermen: I2.2, I2.3, A2

Waar gaat het om?

Ook zonder nieuwe besluiten dempt de begroting de conjunctuur, via **automatische stabilisatoren** (I2.2). En als de overheid stimuleert, komt een deel van het geld vanzelf terug: **inverdieneffecten** (I2.3).

Kerntheorie

Automatische stabilisatoren

In een recessie dalen de belastingontvangsten (minder inkomen en winst) en stijgen de uitkeringen (meer werklozen). Het begrotingstekort stijgt vanzelf en de bestedingen dalen minder dan het inkomen. In een hoogconjunctuur werkt het omgekeerd.

Automatische stabilisatoren: een recessie verlaagt het inkomen met € 20 miljard

Post	Verandering	Waarom?
Belastingen en premies (40% van het inkomen)	- € 8 miljard	minder inkomen, winst en bestedingen
Werkloosheidsuitkeringen	+ € 2 miljard	meer werklozen
Begrotingstekort	+ € 10 miljard	zonder dat de regering iets besluit

Doordat de belastingen dalen en de uitkeringen stijgen, dalen de bestedingen minder dan het inkomen: de recessie wordt vanzelf gedempt. Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Inverdieneffecten

Stimulering verhoogt het inkomen. Daardoor stijgen de belastingontvangsten en dalen de uitkeringen: een deel van de stimulering verdient zichzelf terug. Bij bezuinigen ontstaan **uitverdieneffecten** : de besparing op het tekort valt lager uit dan het bezuinigde bedrag.

Inverdieneffecten: de overheid geeft € 10 miljard extra uit (multiplier 1,5)

Post	Bedrag
Extra uitgaven	€ 10 miljard
Stijging inkomen (1,5 × 10)	€ 15 miljard
Extra belastingen (40% van 15)	- € 6 miljard
Lagere uitkeringen (minder werklozen)	- € 1 miljard
Per saldo stijging begrotingstekort	€ 3 miljard

Een deel van de stimulering "verdient zichzelf terug". Bij bezuinigen werkt het omgekeerd: uitverdieneffecten. Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Toepassen

Rekenvraag: inverdieneffect (3 punten)

De overheid geeft € 12 miljard extra uit. De multiplier is 1,5, de belastingen zijn 40% van het extra inkomen en de uitkeringen dalen met € 0,8 miljard. Bereken met hoeveel het begrotingstekort per saldo stijgt.

Uitwerking

1. Inkomen: 1,5 × 12 = € 18 miljard.
2. Extra belastingen: 0,4 × 18 = € 7,2 miljard. Lagere uitkeringen: € 0,8 miljard.
3. Tekort: 12 - 7,2 - 0,8 = € 4 miljard.

Antwoord

Het tekort stijgt per saldo met € 4 miljard: twee derde van de uitgave verdient zichzelf terug.

Veelgemaakte fout

De volledige uitgave als stijging van het tekort zien. Door inverdieneffecten stijgt het tekort minder dan het uitgegeven bedrag.

Kernbegrippen

Automatische stabilisatoren
Belastingen en uitkeringen die vanzelf meebewegen en de conjunctuur dempen.

Inverdieneffect
Hogere belastingontvangsten en lagere uitkeringen doordat stimulering het inkomen verhoogt.

Uitverdieneffect
Lagere belastingontvangsten en hogere uitkeringen doordat bezuinigen het inkomen verlaagt.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Het inkomen daalt met € 30 miljard; de belastingen zijn 40%. Hoeveel dalen de belastingontvangsten?

2. Een regering bezuinigt € 10 miljard (multiplier 1,5, belasting 40%, uitkeringen +€ 1 miljard). Hoeveel daalt het tekort?

3. Waarom wordt een stijging van het tekort door automatische stabilisatoren vaak geaccepteerd?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat zijn automatische stabilisatoren?

2. Wat is een uitverdieneffect?

Zilver: Toepassing & Rekenen

3. Het inkomen daalt met € 30 miljard; de belastingen zijn 40% van het inkomen. Hoeveel dalen de belastingontvangsten?

4. Wat is een inverdieneffect?

5. De overheid bezuinigt € 8 miljard. De multiplier is 1,25, de belastingen zijn 40% van het inkomen en de uitkeringen stijgen met € 1 miljard. Met hoeveel daalt het tekort per saldo?

6. Zonder nieuw beleid daalt het inkomen in een recessie met € 20 miljard. De belastingen zijn 35% van het inkomen en de uitkeringen stijgen met € 2 miljard. Met hoeveel stijgt het tekort?

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

7. De overheid geeft € 12 miljard extra uit; multiplier 1,5; belasting 40%; uitkeringen dalen € 0,8 miljard. Bereken de stijging van het tekort.

---

8. Leg uit waarom een progressief belastingstelsel een sterkere automatische stabilisator is dan een vlaktaks.

Rekenopdrachten

Reken met de begrippen en formules uit dit thema. Schrijf je berekening volledig uit: op het examen krijg je punten voor de berekening, niet alleen voor de uitkomst.

Basis

1. Y = 970, Y* = 1.000. Bereken de output gap (%).

Antwoord (%): _____

2. Y stijgt van 1.050 naar 1.070. Bereken de bbp-groei (één decimaal).

Antwoord (%): _____

3. Nominale rente 4%, verwachte inflatie 2,5%. Bereken de reële rente (twee decimalen).

Antwoord (%): _____

6. Inkomen daalt € 20 mld, belastingen 40% van het inkomen. Hoeveel dalen de belastingontvangsten (€ mld)?

Antwoord (€ mld): _____

Niveau 3F

4. Prijsindex van 120 naar 126, loon +4%. Bereken de koopkrachtverandering (twee decimalen).

Antwoord (%): _____

5. Loon +2%, deflatie 1%. Bereken de koopkrachtverandering (één decimaal).

Antwoord (%): _____

7. Zelfde recessie: uitkeringen +€ 2 mld. Hoeveel stijgt het tekort (€ mld)?

Antwoord (€ mld): _____

8. Extra uitgaven € 10 mld, multiplier 1,5. Hoeveel stijgt het inkomen (€ mld)?

Antwoord (€ mld): _____

Examenniveau

9. Zelfde stimulering: belastingen 40% van de inkomensstijging, uitkeringen -€ 1 mld. Bereken de stijging van het tekort (€ mld).

Antwoord (€ mld): _____

10. Y* = 800, Y = 776. De overheid stimuleert waardoor Y met 18 stijgt. Bereken de nieuwe output gap (twee decimalen).

Antwoord (%): _____

Examenopgave: Kaapland in een dip

6 vragen · 10 punten · ongeveer 32 minuten

De economie van Kaapland zit in een dip (bron 1). De regering wil stimuleren (bron 2).

Bron 1

Economische kerncijfers van Kaapland

Indicator	Waarde
Feitelijke productie Y	€ 776 miljard
Potentiële productie Y*	€ 800 miljard
Werkloosheid	6,5%
Natuurlijke werkloosheid	4,5%
Inflatie	1,0%
Nominale rente centrale bank	2,0%
Verwachte inflatie	1,0%

Fictieve gegevens.

Bron 2

Regering trekt € 12 miljard uit voor herstel

De regering verhoogt de overheidsinvesteringen met € 12 miljard. Het Planbureau schat de multiplier op 1,5. Over elke extra euro inkomen gaat 40% naar belastingen en premies, en door de lagere werkloosheid dalen de uitkeringen met € 0,8 miljard. De meeste investeringen gaan pas over anderhalf jaar van start. Een oppositiepartij waarschuwt: "Dit geld komt te laat."

Vraag 1 (2 punten)

Bereken met bron 1 de output gap in procenten en leg uit in welke conjunctuurfase Kaapland zich bevindt.

Vraag 2 (1 punt)

Bereken de reële rente in Kaapland.

Vraag 3 (1 punt)

Leg uit waarom de huidige situatie welvaart kost, ook al groeit de potentiële productie gewoon door.

Vraag 4 (2 punten)

Leg uit of het beleid uit bron 2 anticyclisch is, en bereken de output gap nadat het effect volledig is opgetreden (ga ervan uit dat Y* gelijk blijft).

Vraag 5 (2 punten)

Bereken met hoeveel het begrotingstekort per saldo stijgt, en noem het effect dat ervoor zorgt dat dit minder is dan € 12 miljard.

Vraag 6 (2 punten)

Onderbouw de waarschuwing van de oppositiepartij met de begrippen timing en procyclisch.

Eindquiz

1. Een negatieve output gap betekent…

A. de economie krimpt altijd.

B. de inflatie stijgt.

C. Y ligt boven Y*.

D. Y ligt onder Y*.

2. Bij hoogconjunctuur is de werkloosheid…

A. gelijk aan nul.

B. gelijk aan de natuurlijke werkloosheid.

C. lager dan de natuurlijke werkloosheid.

D. hoger dan de natuurlijke werkloosheid.

3. De reële rente is…

A. nominale rente + inflatie.

B. altijd positief.

C. (1 + nominale rente) / (1 + verwachte inflatie) - 1.

D. de rente van de ECB.

4. Geldillusie is…

A. nominale en reële grootheden verwarren.

B. denken dat geld niets waard is.

C. te veel geld drukken.

D. een negatieve rente.

5. Waarom is begrotingsbeleid vaak traag?

A. Omdat belastingen niet mogen veranderen.

B. Omdat de multiplier klein is.

C. Omdat de ECB moet instemmen.

D. Door politieke besluitvorming en uitvoering.

6. Bezuinigen in een recessie is…

A. stimulerend.

B. monetair beleid.

C. procyclisch.

D. anticyclisch.

7. Een automatische stabilisator is…

A. een renteverhoging.

B. een werkloosheidsuitkering.

C. een prijsplafond.

D. een investeringsplan.

8. Bij een recessie stijgt het begrotingstekort vanzelf, omdat…

A. belastingen dalen en uitkeringen stijgen.

B. de rente stijgt.

C. de regering meer uitgeeft.

D. de ECB geld drukt.

9. Een inverdieneffect betekent dat…

A. de overheid winst maakt.

B. bezuinigingen het tekort verhogen.

C. de rente daalt.

D. stimulering zichzelf deels terugverdient.

10. Conjunctuurschommelingen kosten welvaart, omdat…

A. mensen liever een stabiel inkomen hebben.

B. de rente altijd stijgt.

C. de overheid meer belasting heft.

D. het bbp gemiddeld daalt.

Antwoordmodel

Voor de docent, of voor zelfcontrole: alle antwoorden bij dit werkboek.

Eindquiz — antwoordsleutel

1. D 2. C 3. C 4. A 5. D 6. C 7. B 8. A 9. D 10. A

Rekenopdrachten — antwoorden

1. -3 %

(970 - 1.000) / 1.000 × 100% = -3%.

2. 1,9 %

20 / 1.050 × 100% = 1,9%.

3. 1,46 %

1,04 / 1,025 - 1 = 1,46%.

4. -0,95 %

1,04 / 1,05 - 1 = -0,95%.

5. 3 %

1,02 / 0,99 - 1 = 3,0%.

6. 8 € mld

0,4 × 20 = 8.

7. 10 € mld

8 + 2 = 10.

8. 15 € mld

1,5 × 10 = 15.

9. 3 € mld

10 - 6 - 1 = 3.

10. -0,75 %

(794 - 800) / 800 × 100% = -0,75%.

Examenopgave — antwoordmodel

Vraag 1 (2 p)

(776 - 800) / 800 × 100% = -3%. Laagconjunctuur: de output gap is negatief en de werkloosheid (6,5%) ligt boven de natuurlijke werkloosheid (4,5%).

- 1 p: -3%
- 1 p: laagconjunctuur met werkloosheid

Vraag 2 (1 p)

1,02 / 1,01 - 1 = 0,99%.

Vraag 3 (1 p)

Er wordt minder geproduceerd dan mogelijk is: productie en inkomen gaan verloren, en werklozen

verliezen inkomen, vaardigheden en zekerheid.

Vraag 4 (2 p)

Anticyclisch: stimuleren in een laagconjunctuur. Inkomen stijgt met 1,5 × 12 = 18: Y = 794. Output gap (794 - 800) / 800 × 100% = -0,75%.

- 1 p: anticyclisch, met uitleg
- 1 p: -0,75%

Vraag 5 (2 p)

Extra belastingen 0,4 × 18 = 7,2; lagere uitkeringen 0,8. Tekort +12 - 7,2 - 0,8 = € 4 miljard. Inverdieneffecten.

- 1 p: € 4 miljard
- 1 p: inverdieneffect

Vraag 6 (2 p)

Door vertragingen (besluiten, uitvoeren) komen de investeringen pas na anderhalf jaar. Als de economie dan al hersteld is, versterkt de stimulering de hoogconjunctuur: het beleid werkt procyclisch en kan tot oververhitting en inflatie leiden.

- 1 p: vertraging / timing
- 1 p: procyclisch effect

Verwerkingsopdrachten — modelantwoorden

Les 6.1

Verwerkingsopdracht

1. (970 - 1.000) / 1.000 × 100% = -3%.
2. 2022, 2023 en 2026: de output gap is positief.
3. Y* is niet te meten, alleen te schatten. Schattingen worden achteraf vaak bijgesteld.

Les 6.2

Verwerkingsopdracht

1. 2023 (3,8%); toen was de output gap het grootst (+1,4%). Het klopt.
2. De werkloosheid stijgt boven de natuurlijke werkloosheid: van 3,8% naar 5,0%.
3. De vraag is groter dan de normale productiecapaciteit: bedrijven verhogen prijzen en werknemers kunnen hogere lonen bedingen.

Les 6.3

Verwerkingsopdracht

1. 1,03 / 1,01 - 1 = 1,98%.
2. Geldillusie: de nominale stijging verbergt een daling van de koopkracht.
3. Schulden en spaartegoeden liggen nominaal vast. Bij hoge inflatie wordt dat bedrag in koopkracht minder waard: spaarders krijgen minder koopkracht terug, schuldenaren lossen af met "goedkoper" geld.

Les 6.4

Verwerkingsopdracht

1. Herkennen, besluiten, uitvoeren en werken.
2. De ECB vergadert elke zes weken en kan direct de rente aanpassen. Begrotingsbeleid moet door regering en

parlement en vraagt uitvoering.

3. De omvang van de output gap is een schatting, en hoe sterk bestedingen reageren (de multiplier, vwo 6, thema 3) is onzeker.

Les 6.5

Verwerkingsopdracht

1. Stimulerend en procyclisch.

2. Verkrappen (bezuinigen, belastingen verhogen) is impopulair, juist als de economie goed gaat en er geld lijkt te zijn.

3. In een recessie stijgt het tekort vanzelf. Om onder de 3% te blijven, moet een land dan bezuinigen: verkrappend beleid in een laagconjunctuur.

Les 6.6

Verwerkingsopdracht

1. 0,4 × 30 = € 12 miljard.

2. Inkomen -15; belastingen -6; uitkeringen +1. Tekort daalt met 10 - 6 - 1 = € 3 miljard.

3. Het tekort daalt vanzelf weer als de economie herstelt. Ingrijpen zou procyclisch zijn en de recessie verdiepen.

Oefeningen — modelantwoorden

Les 6.1

1. Wat is de output gap?

Het verschil tussen de feitelijke productie Y en de potentiële productie Y*, vaak als percentage van Y*.

2. Wat is de potentiële productie Y*?

Wat een economie kan produceren bij een normale bezetting van arbeid en kapitaal, zonder dat de inflatie oploopt.

3. Y = 970 en Y* = 1.000. Bereken de output gap in procenten.

(970 - 1.000) / 1.000 × 100% = -3%.

4. Waarom kan de output gap negatief blijven terwijl de economie groeit?

Als de feitelijke productie langzamer groeit dan de potentiële productie, blijft (of wordt) de output gap negatief.

5. In 2024 is Y = 990 en Y* = 1.000. Y* groeit met 2% per jaar; in 2025 is Y = 1.015 (€ miljard). Bereken de output gap in 2025 en de bbp-groei (beide in twee decimalen).

Y* 2025 = 1.020. Output gap: (1.015 - 1.020) / 1.020 × 100% = -0,49%. Groei: (1.015 - 990) / 990 × 100% = +2,53%.

6. De output gap is +2% en Y* is € 800 miljard. Bereken de feitelijke productie.

Y = 1,02 × 800 = € 816 miljard.

7. Waarom is de potentiële productie Y* niet direct te meten?

Y* is de productie bij normale bezetting van arbeid en kapitaal en constante inflatie. Die bestaat alleen als schatting: economen leiden haar af uit trends en modellen, en schattingen worden later vaak bijgesteld.

8. De economie groeit met 1% en een krant schrijft: "Het gaat goed: de economie groeit." Leg uit waarom dat niet hoeft te kloppen als je naar de output gap kijkt.

Als de potentiële productie met bijvoorbeeld 2% groeit, groeit Y langzamer dan Y*: de output gap wordt negatiever. De bezetting van arbeid en kapitaal daalt, de werkloosheid kan stijgen, ook al groeit de economie.

Les 6.2

1. Wat is de natuurlijke werkloosheid?

De structurele werkloosheid die hoort bij potentiële productie en constante inflatie.

2. Wat is conjuncturele werkloosheid?

Werkloosheid boven de natuurlijke werkloosheid, door te weinig bestedingen in een laagconjunctuur (een negatieve output gap).

3. De werkloosheid is 3,8% en de natuurlijke werkloosheid 4,5%. In welke conjunctuurfase is de economie?

Hoogconjunctuur: de werkloosheid ligt onder de natuurlijke werkloosheid, de output gap is positief.

4. Wat gebeurt er met de inflatie bij een grote positieve output gap?

De inflatie heeft de neiging te stijgen: bedrijven zitten aan hun capaciteit en de krappe arbeidsmarkt drijft lonen op.

5. De werkloosheid is 6,1% en de natuurlijke werkloosheid 4,5%. In welke fase zit de economie, wat is het teken van de output gap en hoe groot is de conjuncturele werkloosheid?

Laagconjunctuur met een negatieve output gap. Conjuncturele werkloosheid: 6,1 - 4,5 = 1,6 procentpunt.

6. Gebruik opdracht 6. De beroepsbevolking is 10 miljoen. Hoeveel mensen zijn conjunctureel werkloos?

0,016 × 10.000.000 = 160.000 mensen.

7. Waarom wil een regering de werkloosheid niet blijvend onder de natuurlijke werkloosheid drukken?

Dan blijft de output gap positief en blijft de inflatie stijgen. Op termijn moet de centrale bank ingrijpen met hogere rente, met een recessie als gevolg.

8. Een regering wil de natuurlijke werkloosheid zelf verlagen. Helpt stimulerend begrotingsbeleid? Leg uit welk soort beleid wel helpt.

Nee: meer bestedingen drukken de werkloosheid alleen tijdelijk onder het natuurlijke niveau en leiden dan tot oplopende inflatie. De natuurlijke werkloosheid daalt door structureel beleid: scholing tegen mismatch, betere bemiddeling of lagere lasten op arbeid.

Les 6.3

1. Wat is geldillusie?

Mensen verwarren nominale en reële grootheden: ze kijken naar bedragen in euro’s en vergeten de inflatie.

2. Wat is koopkracht?

De hoeveelheid goederen en diensten die je met je inkomen kunt kopen. Ze stijgt als je inkomen sneller stijgt dan de prijzen.

3. Nominale rente 3%, verwachte inflatie 1%. Bereken de reële rente.

1,03 / 1,01 - 1 = 1,98%.

4. De prijsindex stijgt van 120 naar 126 en je loon met 4%. Bereken de verandering van je koopkracht.

Inflatie 5%. Koopkracht 1,04 / 1,05 - 1 = -0,95%.

5. De spaarrente is 2% en de verwachte inflatie 3,5%. Bereken de reële rente (twee decimalen).

1,02 / 1,035 - 1 = -1,45%.

6. Een werknemer is blij met 5% loonsverhoging, terwijl de inflatie 6% is. Bereken de verandering van zijn koopkracht en leg uit wat geldillusie is.

1,05 / 1,06 - 1 = -0,94%: zijn koopkracht daalt. Geldillusie: naar nominale bedragen kijken en vergeten te corrigeren voor de inflatie.

7. Waarom is een hoge en schommelende inflatie slecht voor de welvaart?

Het maakt lange contracten onzeker, herverdeelt willekeurig (schuldenaren winnen, spaarders verliezen) en kost moeite om prijzen steeds aan te passen.

8. Waarom kost een diepe recessie welvaart, ook als de economie daarna snel terugveert naar dezelfde gemiddelde groei?

Mensen zijn risicomijdend en hebben liever een stabiel inkomen. Werkloosheid treft bovendien vooral kwetsbare groepen, en wie lang werkloos is, verliest vaardigheden en vindt moeilijker werk. Een deel van de schade blijft dus, ook na het herstel.

Les 6.4

1. Noem twee instrumenten van conjunctuurpolitiek.

Monetair beleid (de rente van de centrale bank) en begrotingsbeleid (overheidsuitgaven en belastingen).

2. Wie voert in de eurozone het monetaire beleid, en wie het begrotingsbeleid?

Het monetaire beleid (de rente) voert de ECB voor de hele eurozone. Het begrotingsbeleid (uitgaven en belastingen) voert elk land zelf, binnen Europese regels.

3. Noem de vier vertragingen bij conjunctuurbeleid.

Herkennen, besluiten, uitvoeren en werken (tot het effect op de bestedingen).

4. Waarom kan stimulerend beleid door vertragingen procyclisch uitpakken?

Als het effect pas komt als de economie al herstelt, versterkt de stimulering de hoogconjunctuur in plaats van de laagconjunctuur te dempen.

5. Een recessie wordt na twee kwartalen herkend. Besluiten duurt drie kwartalen en uitvoeren vier kwartalen. Na hoeveel tijd werkt het beleid, en welk risico ontstaat?

Na 2 + 3 + 4 = 9 kwartalen: ruim twee jaar. De economie kan dan al hersteld zijn, zodat het stimuleringsbeleid procyclisch uitpakt en tot oververhitting leidt.

6. De output gap is € -15 miljard. De regering geeft € 10 miljard extra uit, maar de multiplier ligt ergens tussen 1 en 2. Leg uit waarom de dosering lastig is.

Het effect op het inkomen ligt tussen € 10 miljard en € 20 miljard: te weinig of te veel. Bij te veel ontstaat een positieve output gap met oplopende inflatie. Bovendien is ook de omvang van de output gap zelf een schatting.

7. Waarom is dosering lastig?

Je weet niet precies hoe groot de output gap is (schatting van Y*) en hoe sterk bestedingen reageren (multiplier). Te veel stimulering leidt tot inflatie, te weinig laat de recessie voortduren.

8. Waarom is begrotingsbeleid in een muntunie belangrijker voor een land dan daarbuiten?

De ECB zet één rente voor alle eurolanden. Zit één land in een recessie terwijl de rest goed draait, dan verlaagt de ECB de rente niet voor dat land. Begrotingsbeleid is dan het enige eigen middel om de conjunctuur te beïnvloeden.

Les 6.5

1. Wat is anticyclisch begrotingsbeleid?

Beleid dat de conjunctuur dempt: stimuleren in laagconjunctuur en verkrappen in hoogconjunctuur.

2. Wat is verkrappend begrotingsbeleid?

Beleid dat de bestedingen verlaagt: minder overheidsuitgaven of hogere belastingen.

3. De regering bezuinigt in een recessie om het tekort te verlagen. Hoe noem je dat beleid?

Verkrappend en procyclisch: het versterkt de laagconjunctuur.

4. Noem twee manieren om stimulerend begrotingsbeleid te voeren.

Hogere overheidsuitgaven (bijvoorbeeld investeringen in infrastructuur) of lagere belastingen.

5. De output gap is +2% en de inflatie loopt op. Het kabinet verlaagt de inkomstenbelasting. Typeer dit beleid en leg het effect uit.

Stimulerend en procyclisch. De bestedingen stijgen terwijl de economie al boven haar potentieel produceert: de overbesteding en de inflatie nemen verder toe.

6. In een laagconjunctuur haalt de regering geplande investeringen in wegen en spoor naar voren. Typeer het beleid.

Stimulerend en anticyclisch: de bestedingen stijgen in een periode met te weinig bestedingen.

7. Waarom voeren landen in de eurozone soms toch procyclisch beleid?

Om binnen de SGP-norm (3% tekort) te blijven, moeten ze in een recessie soms bezuinigen, juist als het tekort door de recessie oploopt.

8. Waarom is anticyclisch verkrappen in een hoogconjunctuur politiek vaak lastiger dan stimuleren in een recessie?

Bezuinigen of belastingen verhogen is impopulair, terwijl het in een hoogconjunctuur goed lijkt te gaan; het voordeel (minder inflatie, ruimte voor de volgende recessie) is minder zichtbaar. Politici stimuleren daarom eerder dan ze verkrappen.

Les 6.6

1. Wat zijn automatische stabilisatoren?

Belastingen en uitkeringen die zonder besluit meebewegen met de conjunctuur en de schommelingen dempen.

2. Wat is een uitverdieneffect?

Bij een bezuiniging daalt het inkomen. Daardoor dalen de belastingontvangsten en stijgen de uitkeringen, zodat het tekort minder daalt dan het bezuinigde bedrag.

3. Het inkomen daalt met € 30 miljard; de belastingen zijn 40% van het inkomen. Hoeveel dalen de belastingontvangsten?

0,4 × 30 = € 12 miljard.

4. Wat is een inverdieneffect?

Doordat stimulering het inkomen verhoogt, stijgen de belastingontvangsten en dalen de uitkeringen: een deel van de stimulering verdient zichzelf terug.

5. De overheid bezuinigt € 8 miljard. De multiplier is 1,25, de belastingen zijn 40% van het inkomen en de uitkeringen stijgen met € 1 miljard. Met hoeveel daalt het tekort per saldo?

Inkomen: -1,25 × 8 = -€ 10 miljard. Belastingen: -0,4 × 10 = -€ 4 miljard. Uitkeringen: +€ 1 miljard. Tekort daalt met 8 - 4 - 1 = € 3 miljard.

6. Zonder nieuw beleid daalt het inkomen in een recessie met € 20 miljard. De belastingen zijn 35% van het inkomen en de uitkeringen stijgen met € 2 miljard. Met hoeveel stijgt het tekort?

Belastingen -0,35 × 20 = -€ 7 miljard; uitkeringen + € 2 miljard. Het tekort stijgt met € 9 miljard: dat zijn de automatische stabilisatoren.

7. De overheid geeft € 12 miljard extra uit; multiplier 1,5; belasting 40%; uitkeringen dalen € 0,8 miljard. Bereken de stijging van het tekort.

Inkomen +18; belastingen +7,2. Tekort: 12 - 7,2 - 0,8 = € 4 miljard.

8. Leg uit waarom een progressief belastingstelsel een sterkere automatische stabilisator is dan een vlaktaks.

Bij progressieve tarieven daalt de belasting procentueel sterker dan het inkomen: wie minder verdient, valt in een lagere schijf. Het netto-inkomen daalt daardoor minder, en de bestedingen ook. In een hoogconjunctuur remt het juist extra af.